

ЕМОЦІЇ ЯК КЛЮЧОВІ ЕЛЕМЕНТИ СИТУАЦІЙ НАСИЛЬСТВА EMOTIONS AS KEY ELEMENTS OF VIOLENT SITUATIONS

У статті охарактеризовано насильство як соціальне явище та спосіб інтеракції, що потенційно включає як у схему ситуацій, так і в динаміку потужний емоційний потенціал. Обґрунтовано важливість соціологічного аналізу емоцій насильства, що дає змогу отримати цінні дані, які можуть бути використані для планування ефективних превентивних заходів щодо попередження та контролю рівня насильства.

Мета статті – окреслити значення емоцій у ситуаціях насильства.

Установлено, що аналіз ролі емоцій у ситуаціях насильства відбувається у площині кількох дослідницьких стратегій: еволюційній, мікроінтеракційній та ситуаційного детермінізму. Еволюційний підхід інтерпретує насильство як природну поведінкову реакцію у відповідь на загрози. У межах цього підходу емоційний складник підсилює соціальний ефект насильства. У концепції мікроінтеракційного підходу насильницьке протистояння завжди пов'язане із сильними емоціями страху та напруги, які досить складно долати для завершення цього акту. Ситуаційний детермінізм у розумінні емоційного елемента насильства передбачає, що емоції не є наперед заготовленими автоматичними реакціями. Відповідно, злість, страх, огида не полегшують застосування насильства та не ускладнюють його. Ситуація насильницького протистояння – це потужна соціальна інтеракція, яка здатна виробляти та формулювати емоції.

Визначено, що емоції є основними компонентами ситуації насильства. Аналіз та розуміння емоційної динаміки є базовими для формування цілісного уявлення про ситуації міжособистісного фізичного насильства. Емоціями, що здатні зумовити насильство, визначають злість та лють. Емоцією, що визначає динаміку насильницьких міжособистісних зіткнень, вважається страх. Емоційна оцінка ситуації насильства може бути як спроєктована через наслідування та копіювання в процесі соціалізації, так і закладена автоматичною еволюційно сконструйованою реакцією.

Ураховуючи сучасні реалії війни та потреби ефективного протистояння зарозам, мікросоціологічний аналіз насильства може використовуватися для розроблення відповідних програм та превентивних заходів.

Ключові слова: мікросоціологія насильства, мікросоціологія фізичного насильства, насильство, емоції, фізичне насильство,

ситуація насильства, соціологія емоцій, злість, страх.

The article describes violence as a social phenomenon and method of interactions that potentially include both in the scheme of situations and in the dynamics of powerful emotional potential. The importance of sociological analysis of emotions is substantiated violence, which allows you to get valuable data that can be used for planning effective preventive measures for prevention and control level of violence.

The purpose of the article is to outline the meaning of emotions in situations of violence.

It was determined that the analysis of the role of emotions in situations of violence takes place in the plane of several research strategies: evolutionary, microinteractional and situational determinism. The evolutionary approach interprets violence as natural behavioral response to threats. Within this approach the emotional component strengthens the social effect of violence. In concept of the microinteractional approach, violent confrontation is always associated with strong emotions of fear and tension, which are quite difficult to overcome for completion of this act. Situational determinism in understanding the emotional element of violence assumes that emotions are not preprogrammed automatic responses. Accordingly, anger, fear, disgust do not facilitate the use of violence and do not complicate it. The situation of violent confrontation is powerful social interaction that is capable of producing and articulating emotions.

It is outlined that emotions are the main components of violent situations. It is established that the analysis and understanding of emotional dynamics is basic for formation of a holistic view of interpersonal physical situations of violence. Emotions capable of causing violence include anger and rage. An emotion that determines the dynamics of violent interpersonal conflicts, is considered fear. Emotional assessment of the situation of violence can be designed through imitation and copying in the process of socialization, and laid down by an automatic evolutionarily designed reaction.

Taking into account the modern realities of war and the need for effective confrontation threats, a micro-sociological analysis of violence can be used to development of relevant programs and preventive measures.

Key words: microsociology of violence, microsociology of physical violence, emotions, situation of violence, physical violence, sociology of emotions, anger, fear.

УДК 316.624.3:364.632

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.3>

Орос О.Б.

к.соціол.н., доцент,
доцент кафедри соціології
та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спричинило потужні соціальні зміни українського суспільства, європейського і навіть світового порядків. Одними з ключових понять війни є насильство та агресія, домінуючими емоціями, які здійснюють основну для них оцінюючу функцію, є злість та страх. Насильство як соціальне явище та спосіб інтеракції потенційно включає як у структуру, так і в динаміку потужний емоційний потенціал. Соціологічний аналіз емоцій насильства дає змогу отримати

цінні дані, які можуть бути використані для планування ефективних превентивних заходів щодо попередження та контролю рівня насильства. Значення емоційного компонентна для відтворення насильницьких ситуацій є ключовим питанням мікросоціології насильства. Ідентифікація емоційних маркерів насильства дає змогу виокремити насильницький потенціал потенційно небезпечних ситуацій.

Мета статті – окреслити значення емоцій у ситуаціях насильства.

Проблем вивчення емоцій як складової частини ситуацій насильства торкалися Дж. Кац, Р. Коллінз, С. Малешевич, А. Бандура, А. Басс, Е. Руланн, Д. Зіллман, П. Екман, Д. Гроссмана, Д. Олвеус, К.А. Додж, Р. Лазарус, Л. Берковіц, С. Фешбах та ін.

Досить очевидним здається висновок щодо зв'язку насильства зі злістю та ненавистю. Саме ці переживання покладено в основу низки концептів насильства. Емпіричні ж дослідження доводять, що злість частіше є ключовим компонентом вербальних посягань на психічне благополуччя, ніж визначальним елементом динаміки фізичного насильства [1].

А. Хокшільд визначає емоції як орієнтири у соціальному середовищі. Емоції – це так звані «ключі», які допомагають зорієнтуватися у намірах та оцінках ситуації, наближають до розуміння інших людей та особливостей їх оцінок. Емоції тісно пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією оцінки ситуації [2].

Для детального аналізу емоційної динаміки насильства важливо виділяти універсальні – первинні емоції (страх, злість, огида, радість) та складні – вторинні емоції (провина, сором, образа). Дж. Джаспер класифікує афекти і виділяє такі типи: тілесні спонуки, рефлексивні емоції (короточасні афективні реакції на безпосереднє фізичне чи соціальне оточення) та рефлексивні емоції (складні афективно-когнітивні конструкти, наприклад любов, повага, відданість) [3].

Емоції можна визначити як фізіологічний прояв важливості природної чи соціальної ситуації. Проте варто розуміти, що емоції – надзвичайно складний процес, який досить важко вивчати та пояснити. Емоційні переживання залежать від великої кількості чинників: яка ситуація оцінюється, контекст ситуації, суб'єктивна інтерпретація контексту ситуації, очікування щодо ситуації, сприйняття та очікування щодо партнера взаємодії, попередній досвід у подібних чи схожих ситуаціях, напрацьовані афективно-поведінкові схеми тощо.

Аналіз ролі емоцій у ситуаціях насильства відбувається у площині кількох дослідницьких стратегій: еволюційної, мікроінтеракційної та ситуаційного детермінізму. Еволюційний підхід інтерпретує насильство як природну поведінкову реакцію у відповідь на загрози. У межах цього підходу емоційний складник підсилює соціальний ефект насильства: фізіологічні особливості сильних емоцій сприяють успішній реалізації стратегії знищення небезпеки заради виживання чи досягнення благополуччя [4–6]. Основою та основним механізмом виникнення емоційних переживань є фізіологія, але саме емоційні норми, засвоєні в процесі соціалізації, корегують специфіку переживання та проявів емоцій. Соціальні умови зростання організму та формування

поведінкових звичок визначають ситуацію проявів емоцій, зокрема і неприємних (злість, страх та огида), та інтенсивність їхніх виявів. Поведінковий рисунок проявів злості та страху залежить від цілого комплексу умов, які формують унікальні детермінаційні комплекси. Соціологічний аналіз емоцій насильства ґрунтується на розумінні, що емоції не є виключно автоматичними реакціями, суб'єкти ситуацій насильства здатні до управління зовнішніми проявами емоційних переживань.

Мікроінтеракційний підхід до розуміння емоційної динаміки насильства запропонував Р. Коллінз. На думку науковця, насильство – це низка процесів, які впливають із загальної ситуаційної ознаки жорстоких протистоянь. Ця концепція пояснює насильство як неприродне і складне для людини. Агресор відчуває потужний дискомфорт та напругу, реалізуючи насильство. Насильницьке протистояння завжди пов'язане із сильними емоціями страху та напруги, які досить складно долати для завершення цього акту. «Силові ситуації формуються емоційним полем напруги та страху. Будь-яке успішне насильство повинно подолати цю напругу і страх. Один зі способів зробити це – перетворити емоційну напругу на емоційну енергію, зазвичай однією стороною протистояння за рахунок іншої. Успішне насильство протистоїть конфронтаційній напрузі/страху, оскільки одна сторона привласнює емоційний ритм як домінуючий, а інша потрапляє в нього як жертва» [7]. Висновки щодо вищезгаданої емоційної динаміки насильства переважно базуються на емпіричних дослідженнях насильства на полі бою під час воєнних дій. Зазвичай безпосередні насильницькі поведінкові акти, навіть якщо вони легітимні, є дуже травматичними для всіх учасників [8]. Активні дослідження та технічні досягнення щодо розроблення дистанційних технологій ведення бою пов'язані як із летальними можливостями, так і зі зменшенням травматизації воїнів (у тому числі психічних та соціальних наслідків). Р. Коллінз пояснює, що необхідною умовою для реалізації всіх видів насильства є подолання бар'єру напруги та страху. Виявлено всього кілька способів: кількісна перевага, пошук слабкої жертви, переважання бажання заволодіти увагою глядачів, приховування намірів нападником, просторове дистанціювання від жертви. Емоційне перенапруження, яке описує дослідник, може набувати надзвичайно потужної сили за відчуття зіткнення з противником і трансформуватися у «тунель насильства». Для «тунелю насильства» характерною ознакою є зміна свідомості, що ґрунтується на фізіологічних особливостях організму. Соціальні патерни взаємодії зумовлюють фізіологічні особливості реакції на ситуації з конфліктним потен-

ціалом [9]. Соціальні ситуації, у яких опинялася людина, їх інтерпретація та емоційне забарвлення визначають емоційні орієнтири подібних ситуацій у подальшому.

Ситуаційний детермінізм у розумінні емоційного елемента насильства передбачає, що емоції не є наперед заготовленими автоматичними реакціями. Відповідно, злість, страх, огида не полегшують застосування насильства та не ускладнюють його. Ситуація насильницького протистояння – це потужна соціальна інтеракція, яка здатна виробляти та формулювати емоції. Емоційний діапазон фізичного насильства включає страх, злість, огиду, жаль, розчарування. На відміну від мікроінтеракційного підходу у цьому разі значна увага зосереджена на важливості фонових чинників насильства. Нейрофізіологічні дослідження підтверджують, що фізіологічні складники емоцій підсилюють наявні соціальні моделі поведінки [10]. Емоції не спрацьовують автоматично, учасники інтеракції формують їх, беручи до уваги соціальний контекст взаємодії. Сумніви щодо емоційних автоматизмів підтверджуються різноманітним емоційним реакціям на жорстоке насильство [11]. «Насильство не провокує емоції, а детермінується соціальною дією, яка провокує емоції. Емоційна динаміка насильства не є ні біологічно зумовленою, ні тимчасово просторово фіксованою... Це соціальний процес, який дуже різноманітний і піддається впливу соціального середовища» [12]. Концепція соціального детермінізму наголошує на зумовленості як насильства, так і пов'язаних із ним емоцій соціальною дією. Емоційна реакція як у ситуації насильства, так і реакція на неї залежить від контексту.

Вивчення емоцій під соціологічним кутом зору розкрило соціальну природу людських емоцій та емоційну природу соціальних явищ. Соціологічний аналіз емоцій ґрунтується на твердженні, що емоції не є виключно автоматичними реакціями на подразники. Емоції тісно пов'язані з когнітивною та соціальною сферами, є керованими. Управління емоціями необхідне для дотримання соціальних та емоційних норм, відповідності виконання соціальних ролей очікуванням партнера [13]. Емоційна оцінка ситуації може бути як спроектована через наслідування та копіювання в процесі соціалізації, так і закладена автоматичною еволюційно сконструйованою реакцією.

Дослідження емоцій як ключових елементів схеми ситуації насильства зосереджено на аналізі емоційного компоненту як складника детермінації насильства та аналізі емоцій як визначального елемента динаміки. У першому варіанті основна увага приділяється злості, у другому – страху та тривозі.

На думку П. Екмана, страх подібно до інших емоцій має універсальні прояви та

вроджені тригери. Серед тригерів страху найбільш універсальними є ризик фізичної шкоди та болю. У ситуації загрози насильства від сильнішої людини потенційна жертва скоріше переживатиме емоцію страху, ніж злості. Низка досліджень страху доводить відмінності щодо його виникнення та поведінкової реакції: негайна загроза зазвичай провокує конкретні дії, відставлена в часі загроза (яка наближається) формує занепокоєння, оскільки відставлена в часі і нагальна загроза активують різні ділянки головного мозку. Тригери страху класифікують за інтенсивністю, можливостями протистояти та часовими рамками події [14].

Д. Гроссман доводить, що ситуації насильства, зокрема вбивства з близької відстані, просякнуті тривогою та страхом. Конфронтаційна напруга, тривога та страх – це ключові та визначальні компоненти динаміки фізичного насильства у мікросоціологічній концепції Р. Коллінза. Суб'єкти соціальної взаємодії вкрай чутливі до емоційного стану один одного. Ритуали інтеракції та специфіка емоційного захоплення є ключовими механізмами ситуацій конфронтації та насильства. Учасники взаємодії налаштовані на взаємодію та солідарність [7]. «Конфронтаційна напруга та страх – це не просто егоїстичний страх людини перед тілесними uszkodженнями; це напруга, яка суперечить тенденції до захоплення емоціями один одного...» [9]. Страх та конфронтаційна напруга – основна умова некомпетентного виконання насильницьких актів. Здатність до опанування страху визначає ймовірність застосування насильства та його динаміку. Саме страх є основним «запобіжником» ситуацій прямого міжособистісного фізичного насильства. Реалізація насильницьких дій по відношенню до партнера взаємодії можлива лише за можливості оминати бар'єр страху. Страх визначає динаміку насильства через феномен «паніки наступу», який формується через тривалу емоційну напругу між конфліктуєчими сторонами і можливістю емоційної розрядки. Диференціація понять «страх» та «боязнь» може нівелювати негативну конотацію емоції страху у ситуації насильства. Це еволюційний природний захист від небезпеки, який мобілізує здатність протистояти їй. Визначення власних переживань «мені страшно» формує скоріше активну позицію у ситуації потенційного насильства. Певний емоційний стан учасників насильницької конфронтації, який визначає емоційну динаміку взаємодії, рідко характеризується викристалізованими емоціями виключно страху чи злості. Зазвичай ці емоції настільки швидко змінюють одна одну, що формують певний емоційний симбіоз, до якого ще може додаватися огида [15].

Розглядаючи роль емоцій у ситуаціях насильства, необхідно сфокусувати увагу на окремих видах насильства, зокрема імпульсивному та спланованому. Сплановане насильство можна визначити як раціональне насильство. «Професійне насильство», або ж «насильство за завданням», також відносять до спланованого. Імпульсивне насильство – це спонтанний вияв насильства, в основі якого лежить сильна емоційна напруга. Домінуючою емоцією, що провокує імпульсивне насильство, часто називають злість [16; 17]. Злість вважається однією з найбільш активних емоцій. Людина прагне до нівелювання злості через активні дії, адже це сприяє поверненню втраченого благополуччя [1]. Д. Зіллман наголошує, що насильство та злість не завжди мають позитивний корелятивний зв'язок, адже є насильство без гніву й актуалізована потужна злість, яка не закінчується актом насильства [18]. Згідно з когнітивно-мотиваційною концепцією Р. Лазаруса, злість є результатом загрози, втрати, образи та інших негативних емоцій. Негативні емоції є реакцією на зовнішню загрозу ідентичності особистості. Злість провокується небезпечними для самооцінки чи оцінки оточуючих ситуаціями [19]. Переживання злості високого рівня інтенсивності стає пусковим механізмом для активації насильницьких дій. Насильство, скоєне у стані гніву, формує ситуативну причину для насильства, що дає змогу уникати погодження своїх дій із соціальними нормами і виправдовувати сам акт насильства. Серед імпульсивного насильства у дослідженнях найчастіше згадується саме домашнє насильство, зокрема батьківське насильство. Результати досліджень свідчать про конфліктний потенціал ситуацій дистанційного навчання у молодших класах та ризику застосування насильства по відношенню до дітей [20].

Соціологи, досліджуючи емоційний компонент насильства, переважно опираються на вже сформований постситуаційний дискурс щодо власних емоцій. Модальність цього дискурсу залежить від умов, що передували ситуації, контексту ситуації, персональних та соціальних наслідків. Дослідження переживань батьків під час дистанційного навчання виявило залежність між застосуванням насильства (як психічного, так і фізичного) з означенням власних переживань [21]. Більшість батьків, які застосовували фізичне насильство по відношенню до дітей у ситуації дистанційного навчання, визначали свої переживання так: «жах», «жахливо», «це нестерпно», «напруга», «тривожно». Зустрічалися і більш нейтральні означення переживань, які, однак, свідчать про значну емоційну напругу: «нерви», «емоції», «дуже переживаю». Проте жоден із

батьків (включаючи тих, хто не застосовував насильство) не визначив свої переживання через поняття, що були б наближені до злості чи люті.

Висновки. Емоції є основними компонентами ситуацій насильства. Аналіз та розуміння емоційної динаміки є базовими для формування цілісного уявлення про ситуації міжособистісного фізичного насильства. Основними детермінантами насильства визначають злість та лють. Емоцією, що визначає динаміку насильницьких міжособистісних зіткнень, вважається страх. Трактуючи емоції як ключових компонентів ситуацій насильства здійснюється у трьох напрямках: еволюційному, мікроінтеракційному та соціального детермінізму. Ураховуючи сучасні реалії воєнного стану та потреби ефективного протистояння загрозам, мікросоціологічний аналіз насильства може використовуватися для розроблення відповідних програм та превентивних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Орос О.Б. Злість як емоційний компонент ситуацій насильства. *Габітус*. 2022. Вип. 33. С. 28–33.
2. Hochschild A.R. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley : University of California Press, 1983. 323 p.
3. Jasper J.M. Emotions and social movements: Twenty years of theory and research. *Annual Review of Sociology*. 2011. № 37. P. 285–303.
4. Pinker S. *Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined?* New York : Viking Books, 2011. 1056 p.
5. Martin M. *Why We Fight*. London : Hurst, 2018. 328 p.
6. Gat A. *The Causes of War and the Spread of Peace: But Will War Rebound?* Oxford : Oxford University Press, 2017. 320 p.
7. Collins R. *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press, 2004. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400851744>.
8. Grossman D. *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*. Millstadt, IL : Warrior Science Publications, 2004. 403 p.
9. Randall Collins. *Violence: A Micro-sociological Theory*. Princeton University Press, 2008. P. 584.
10. Сапольскі Р. Біологія поведінки людини. Причини доброго і поганого в нас / пер. з англ. О. Любенко. 2-е вид. Київ : Наш формат, 2022. 672 с.
11. Barrett L.F. *How Emotions are Made: The Secret Life of the Brain*. London : Macmillan, 2017. 425 p.
12. Malešević S. The act of killing: understanding the emotional dynamics of violence on the battlefield. *Critical Military Studies*. 2019. P. 313–334. DOI:10.1080/023337486.2019.1673060.
13. Harris R.S. *An Invitation to the Sociology of Emotions*. Routledge, 2015. 160 p.
14. Ekman P. *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. New York : Norton, 1985. 366 p.

15. Katz J. *How Emotions Work*. Chicago : The University of Chicago Press, 1999. 407 p.

16. Buss A. *The psychology of aggression*. NY : Willy, 1961.

17. Berkowitz, L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*. 1989. № 106(1). P. 59–73. URL: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59>.

18. Zillmann, Dolf. Excitation transfer in communication-mediated aggressive behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*. 1971. № 7. P. 419–434.

19. Lazarus R.S. Progress on a cognitive-motivational-relational theory of emotion. *American Psychologist*. 1991. Vol. 46(8). P. 819–834.

20. Орос О.Б. Проблема взаємодії дітей молодшого шкільного віку з батьками в процесі дистанційного навчання під час пандемії COVID-19. *Грані*. 2021. Т. 24. № 5. С. 46–53.

21. Орос О.Б. Дослідження переживань батьків учнів молодших класів, пов'язаних із дистанційним навчанням під час пандемії COVID-19. *Габітус*. 2021. Вип. 21. С. 40–43.